

- 26 Iufu, I. Mănăstirea Moldovița - centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă /sec. XV-XVIII/. - Mitropolia Moldovei și Sucevei. 1963, 451-468.
- 27 Паскаль, А. Изт. съч., с. 24. Вж. от същия автор и статията - Автограф древнемолдавского книжника XV века из ИГДА. - Советские архивы. М., 1988, 88-89.
- 28 Тончева, Е. Молдавски ръкописи от XVI в. - Велика вечерня. Репертоарно и палеографско-текстологическо изследване /За музиката на Евтимиевата книжовна школа в Търново през XIV в./ Автограф. канд. дис. С., 1979, 64-65.
- 29 Яцимирский, А. И. Из истории славянской проповеди в Молдавии. Памятники древней письменности и искусства, С XIII, 1906, с. 70.
- 30 Бойчева, П. Слово за божествените тайни на Григорий Гамблак и църковно-културният живот в Молдова от началото на XV в. - В: Търновска книжовна школа, т. 3, 373-374; вж. и статията, поместена в същия том на Дончева-Панайотова, П. Сборниците "Книга Григорий Памблака" - възникване, съдържание, разпространение, 29-50.
- 31 Най - старият препис на Похвално слово за Константин и Елена от Евтимий Търновски /Сборникът на Яков от Путьна, 1474 г./ в славяно-румънската традиция. - Търновска книжовна школа. С., 1974, 161-178.
- 32 Panaitescu, P. Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI. București, 1959, 6-14, 41-60.
- 33 Ulea, O surprinzătoare personalitate a evului mediu românesc: cronicarul Macarie. - Studii și cercetări de istoria artei. Т. 32, 1985, 14-48.

ПРОБЛЕМИ И ПОСТИЖЕНИЯ В ИЗУЧАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКОТО
НАСЕЛЕНИЕ В ЮЖНА РУСИЯ /1856-1878 г./

Елена Хаджишколова

От средата на XVIII в. до 1861 г. десетки хиляди българи от Османската империя се заселват в южните области на Руската империя. Те бягат от руския гнет и се устройват в специални селища в Бесарабия, Таврическа и Херсонска губерния. Първо преселниците живеят във военни колонии, създадени за охрана на границата, а от началото на XIX в. образуват земеделски села.

Отделно от селските колонии българи се настаняват в големите градове на Бесарабия, Таврическа и Херсонска губерния. Тук те формират търговски колонии. Известни са колонии в Кившиев, Акерман, Бендер, Одеса, Николаев, Теодосия, Симферопол и др. Най-компактно преселници заживяват в селските райони на южноруските губернии, където се създават десетки български селища. Тези селища се изграждат по специални руски закони и имат особено развитие.

Формирането и устройването на селските колонии преминава през няколко етапа, направлявани от различни правителствени разпоредби и укази, които се отнасят само до колонистките села. Мимо официалната политика българите развиват своето стопанство, борят се за национална просвета и благоустройство на селищата. Окончателното формиране на колонията завършва през 30-те години на XIX в., а през 40-те години колонистите вече успяват да укрепят своето стопанство и да създадат свои училища.

Към средата на 50-те години на XIX в. колонията претърпяват промени в икономическото си развитие и достигат до нови явления. Ускорява се процесът на утвърждаване на индивидуалната собственост върху земята, разширява се зърнопроизводството и се извършва специализация на отделните отрасли на производство в селското стопанство.

Кримската война /1853-1856/ става преломна граница в процесите на ускорено икономическо развитие на българските колонии. Тя спомага също за либерализацията на руското правителство и за провеждане на реформи в Империята. През 60-те години на XIX в. в Русия има нова политическа обстановка, която е предпоставка за развитие на национална просвета в колонията. Преселниците за пръв път получават възможност за образование на български език от български учители. Борбата

за национална просвета се покровителства от създаденото през 1858 г. Българско бесарабско попечителство.

По наше мнение времето от края на 50-те години до средата на 70-те години на XIX в. представлява нов, специфичен и важен период от живота на българските селски колонии в Южна Русия. Този период обхваща процеси в икономиката, които коренно изменят по-нататъшното развитие на стопанството на българите. По това време българите имат също големи успехи в своята борба за национална просвета в колонистките училища. Развитие на политическия живот на българските преселници се вълпята най-ясно с българското националноосвободително движение след Кримската война, когато то навлиза в своя решителен етап.

Най-ранните произведения върху живота на преселниците през 60-70-те години на XIX в. принадлежат на Ив. Ст. Иванов, А. Клаус, А. Афанасиев-Чужбински и А. Левицки¹. Най-солидното изследване сред тях е монографията на А. Клаус, която съдържа богат статистически материал за южноруските колонии. Авторът използва привилегированото си положение на правителствен чиновник и създава забележително произведение за същността на колонизацията на южните райони, като я пресъздава също и за годините след Кримската война. А. Клаус отделя място и на българските колонии, на тяхното икономическо развитие и на откритието на училища.

Задълбочеността на анализа на А. Клаус е обусловена от стремежа му да обоснове необходимостта от активна правителствена политика в подкрепа на земеделската колонизация в степните райони на империята с чуждоетническо население.

Като попечител на бесарабските български колонии през 60-70-те години на XIX в. Ив. Ст. Иванов разглежда проблемите на колонисткото управление, свързани най-вече с развитието на българските училища. Той защитава българското просветно дело и доказва, че преобладаващото мнозинство от населението в колонии на "задунайските преселници" е българско.

Ив. Ст. Иванов се опира на теорията на П. Кепен, създадена в края на 50-те години на XIX в. Руският академик посочва, че в бесарабските колонии живеят разни български етнически и етнографски групи: "поля", "тукани", "бежанари", "черни българи", "калихери", "камермери", "арнаути", "македонци", "гагаузи"². Според Кепен българите са основният елемент в колонии на "задунайските преселници" в Бесарабия и по техните селища най-разпространеният език е българският.

А. Афанасиев-Чужбински е известен руски пътешественик. Той има

бегли наблюдения върху нравите и характера на българите. А. Левицки е първият автор, който проявява интерес към бита на сънародниците ни през разглеждания период.

Втора група съчинения, отразяващи живота на българските колонии в Бесарабия и Южна Русия през годините след Кримската война, принадлежи на военни автори, свързани с руския генерален щаб. Сред техните съчинения научен принос съдържат изследванията на А. Зашук върху бесарабските колонии и на А. Шмид за херсонските българи³. А. Зашук прави интересни наблюдения върху организацията и устройството на колонисткото управление и администрация. Главният негов научен принос е свързан с изводите му за етническият състав на колонии. А. Шмид има интересен материал за произхода на херсонските колонии, съществували в губернията през интересувания ни период. Събраните материали руските офицери издават в многотомни поредици, отразяващи военната география и военната статистика на руските губернии през XIX век.

Началото на системно научно изследване на българските колонии през XIX в., в което намират място проблеми от живота на преселниците в годините след Кримската война, е поставено от П. С. Державин. През 1898 г. руският учен публикува своите първи етнографски наблюдения за българите, след което дълги години изучава бита и диалектологията на колонистите. Значение за нашата тема имат неговите наблюдения върху националния състав на колонии.

Н. С. Державин окончателно оборва официалната руска "теория" за "задунайските преселници", чрез която се обезличава българският характер на селищата. Руското правителство се отказва от тази своя "теория" и политика едва в края на XIX в., когато публикува официални статистики за състава на колонии по националности. Н. С. Державин се опира на учението на П. Кепен и посочи духовното и числено превъзходство на българския елемент⁴.

В края на XIX в. се правят сериозни научни изследвания за стопанството на таврическите и херсонските българи. Заслугата принадлежи на известния икономист В. Н. Постников⁵. Руският професор за пръв път разглежда икономиката на колонии във връзка с тяхната общинна организация. Извършваните се промени във формата на собствеността на земята са свързани с изменения на ролята на общинната власт над земята. Общино-преразпределителната роля на общината постепенно запада и селянинът започва да се изгражда като индивидуален собственик със своя и голямо количество купена земя. В своята икономическа теория относно колонии В. Н. Постников използва постиженията на Н. С. Державин⁶. За разлика от В. Н. Постников обаче Н. С. Державин

смята, че общинните поръчки запазват силна власт над земеползването през разглеждания период.

В съчиненията на П. Татаринов и В. Бертсон, които също са публикувани в края на XIX в., се застъпва идеята, че през 60-те години стопанството на колонистите е вече свързано със земеделие, чийто основен отрасъл е зърнопроизводството⁷. По този начин тези учени са продължители на А. Клаус, Ив. Ст. Иванов и В. Н. Постников относно причините за интензивното икономическо развитие в годините след Кримската война.

Интересът към историческото минало на българските колонисти се засилва в годините след Втората световна война. Разширява се кръга на научните работници, които се заемат с тази проблематика. Първоначалните изследвания се свързват с етнографската наука, където има здрави традиции.

През 1948 г. С. Б. Берштейн формира колектив, който след десетгодишна работа създава през 1958 г. Атлас на българските говори в СССР. Авторите на Атласа спомагат да се открие произходът на редица колонии от 60-70-те години в Русия, като се определят техните митрополии в Османската империя. Техните постижения стимулират по-нататъшната издирвателска работа на български историци⁸. Днес може да се приеме за известен произходът на 32 от 45-те бесарабски колонии през 60-70-те години, 13 от новосъздадените таврически колонии през 60-те години и на 6 херсонски колонии. Може също да се очертае главният район на изселванията - между Силистра-Добрич-Шумен-Варна-Сливен-Ямбол-Одрия. Преселвания се извършват също от Видинско, Ломско и Белоградчишко.

За времето от 60 до 80-те години на нашия век научни изследвания за бесарабските колонии правят молдавските етнографи⁹. Те отделят внимание на гагаузкия елемент в тях и по този начин се обезличава българският елемент в историческото развитие на колонистите. Молдавските етнографи обезличиха приноса на Н. С. Державин и се отказаха от издирването на исторически извори за националния облик на колонистите през разглеждания период. Голяма задача пред съвременната етнографска наука в България е да се заеме още по-енергично с изучаването на колонистите и по този начин, като развие по-нататък схващанията на П. Кепен и Н. С. Державин, докаже ролята на българския елемент в състава на колонистите през XIX в., в частност след Кримската война.

В годините след Втората световна война голямо внимание се отделя на икономиката на преселниците. Тя се изучава от молдавски ис-

торици и се разглежда само в бесарабските колонии. Молдавските историци И. А. Анцупов, И. Г. Будак и С. Я. Гросул разглеждат цялостното икономическо развитие на чуждите колонии в Бесарабия през XIX в., като отделят място и на българските колонии¹⁰. Според тези учени от средата на века в стопанството на колонистите вече има разширена и разнообразна дейност, свързана със зърнопроизводство и специализация на отраслите. Това явление се засилва особено през 60-70-те години. Разширеното производство е свързано със силна социална диференциация и опити за преминаване към промишлена дейност. Молдавските учени обаче оставят неразрешени редица спорни въпроси като хронологическите граници на прехода към зърнопроизводство и интензивна стопанска дейност, степента на разслоение на колонистите и пр. Икономическото развитие на таврическите и херсонските българи е също непроучен въпрос, въпреки известни постижения на български историци¹¹.

Третото главно научно направление, в което работят учени в наши дни, е в областта на просветата и книжовната дейност на колонистите. Годините след Кримската война са време на интензивен духовен живот на българите. Молдавският историк К. А. Поглубко пръв обърна внимание на развитието на българската просвета в бесарабските колонии, като се спря на интензивния процес на откриване на училища, подпомагане на възрожденски български вестници, включване в работата на Българското книжовно дружество в Браила и пр.¹² Най-голямо постижение на колонистите е създаването на български учебници и подготовката на български учители за училищата¹³. Създаването на колонистки училища не е само спонтанен процес, а резултат и на политиката на Бесарабското българско попечителство.

Формирането на колонистки училища и развитието на българска просвета сред херсонските и таврическите българи е слабо изучен въпрос¹⁴. Необходимо е да се обърне внимание на просветата на бердянските българи, пазещи българския дух в Таврическа губерния.

Духовният живот на бесарабските българи е под силното влияние на Комратското централно училище в гр. Комрат, а на таврическите българи - на Преславското централно училище в с. Преслав.

Работата на Комратското централно училище през 60-70-те години на XIX в. се разглежда от молдавски и български историци и от молдавски етнографи¹⁵. Макар че К. А. Поглубко утвърждава мнението, че Комратското училище съществува от края на 60-те години, П. Генчев поставя под съмнение създаването на това заведение¹⁶. Н. Въчварова формира известна неправилна представа за ролята на училището в просветния живот на целия български народ, като посочва, че то е образо-

вателен център на български младежи от Османската империя¹⁷. Според нас Комратско училище има от началото на 60-те години на века, но с ограничен учителски състав и с малък брой класове¹⁸. То е разширено след правителствено разпореждане от 1868 г. В началото на 60-те години при училището се разгръща активна книжовна дейност и дори се правят опити за създаване на Книжовно дружество с общонационално значение. Правителствените разпореждания от 1868 г. относно Комратското училище са публикувани от А. Бачинский¹⁹.

В Таврическа губерния, в колонията Преслав съществува Централно преславско училище, което има български характер до 1874 г.²⁰ Ролята на Преславското училище в просветата на таврическите българи не е изучена.

Българското просветно дело в Русия е тясно свързано със съществуването на Южнославянския пансион в гр. Николаев. Пансионът е създаден през 1862 г., за да даде възможност и български преселници да се учат в Николаевската гимназия. Съществуващите публикации обаче разглеждат приноса на Южнославянския пансион за разгръщането на гимназиално обучение за целия български народ, без да се отбелязва, че той е създаден преди всичко с оглед нуждите на преселниците²¹.

В публикациите се отделя също голямо внимание на съществуващите нападки на редица възрожденски среди към съдържателя на пансиона Т. Минков²². Отрицателното отношение се обяснява с обвинения във финансови злоупотреби и в слаба педагогическа подготовка. В действителност то е свързано с широката политическа дейност, която разгръща Т. Минков, поддръжайки връзки с руски правителствени среди и със славянските комитети. Правилната оценка на работата на пансиона и на неговия съдържател и възпитател българина Т. Минков предстои да се направи.

В годините след Кримската война бесарабските и таврическите българи се включват активно в българското националноосвободително движение²³. Те участват масово в доброволческото движение през сръбско-турската война от 1876 г., в Опълчението и Руско-турската война.

Организираното участие в българското националноосвободително движение се осъществява от Кишиневското българско общество за разпространение на грамотност. Обществото е създадено през 1871 г. в Кишинев от руското правителство и е тясно свързано със славянските комитети. Обединява богати и високообразовани кишиневски българи, за които нищо не се знае в науката.

Кишиневското общество е организация на бесарабските българи,

която има голяма роля в политическия живот на целия български народ. То е свързано с руската политика на Балканите и играе голяма роля по време на Източната криза. Причините за създаването на организация, нейните покровители в руското правителство и в славянските комитети, техните идеи и планове относно българското освобождение и пр. са все още неизяснени въпроси.

Направеният преглед на постижения а и проблемите в изучаването на българските колонии в Бесарабия, в Таврическата и в Херсонската губерния през 60-70-те години на XIX в. би трябвало да насочи научното изследване преди всичко към просветното и книжовно развитие на колонистите. Вторият основен въпрос е свързан с произхода на колонистите и техния етнически състав. Днес този въпрос е обект на различни политически спекулации. Изучаването на южноруските българи има актуално значение особено след десетилетията на забравя. Предстоящата научна дейност отговаря на интересите на нашите съвременници в Молдова и Украйна, които водят упорита борба за запазване на своето национално достойнство и самосъзнание.

Б Е Л Е Ж К И

- ¹ Клаус, А. Наши колонии. Материали по истории и статистике иностранной колонизации в России. СПб., 1869. Иванов, Ив. Ст. Краткий очерк болгарских колоний в Бессарабии. Записки Бессарабского областного статистического комитета, т. 2. Кишинев, 1864. Афанасиев-Чужбинский, А. Нравы и обычаи болгар, живущих в Бессарабских колониях. Записки Одеском общества истории и древности, Одесса, 1858, ч. 4.
- ² Кеппен, П. Хронологический указатель материалов для истории инородцев Европейской России. СПб., 1861.
- ³ Завук, А. И. Бессарабская область. Материали для географии и статистике России, собрание офицерам генерального штаба. СПб., 1862, т. 10, ч. 1-2. Същият. Этнография Бессарабской области. записки Одес. Общ. истории и древн. Одесса, 1863, № 5. Шмид, А. Херсонская губерния. СПб., 1863, ч. 1-2. Материали для географии и статистике России. Същият. Краткий исторический взгляд на Херсонскую губернию. Труды Херсонского губернского статистического комитета. Херсон, 1863, кн. 1, ч. 1.
- ⁴ Державин, Н. С. Болгарские говоры Херсонской губернии. - Изв. Отд. Рус. Яз. и Слов. Имп. Акад. Наук. СПб., 1906, т. 11, № 1. Същият.

- Болгарские колонии Новороссийского края /Херсонская и Таврическая губерния/. Изв. Тавр. Уч. Арх. Комиссии, Т. 41. Симферополь, 1908.
- Съшият. Албанското население в бесарабските български колонии. В: Сборник в чест на проф. Л. Милетич за 70-годишнината от рождението му. С. 1933. Съшият. Етнографическите условия развития болгарских колоний в Бердянском уезде, Таврической губернии. - В: Изв. СПб. Слав. Благ. Общ. СПб., 1902, № 2. Съшият. Болгарските колонии в Русия. - В: СбНУИК, Ки., 29. С. 1914.
- 5 Постников, В. С. Южно-русское крестьянское хозяйство. СПб., 1889.
- 6 Державин, Н. С. Болгарските колонии в ... с. 60. Клаус, А. Наши колонии. с. 297, 357-358. Съшият. У болгар Таврической губернии. Этнограф. Обзор Т. 38, № 4. СПб., 100. Съшият. Етнографическите условия развитие болгарских...
- 7 Татаринов, П. Очерк Таврической губернии в историко-географическом отношении. Симферополь, 1894. Бертенсон, В. Болгарские колонии Бердянского уезда Таврической губернии. Зап. Имп. Общ. Сел. Хоз. Юж. России. Одесса, 1901, № 7-8.
- 8 Дундаров, И. Живите трофеи или откъде се взеха в Русия толкова много българи. Отечество, 1990, № 12, 13. Хаджиниколова, Е. За произхода на българските селища в Бесарабия и Южна Русия. Бълг. етн. С., 1984, № 4
- 9 Губогло, М. Н. Социально-культурное развитие гагаузов. - В: Изв. АН/СССР Серия общественных наук. М. 1977, № 3. Зеленчук, В. С. Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. Кишинев, 1980. Съшият. Население Бессарабии, Кишинев, 1979. Курогло, С. С. Семейная обрядность гагаузов в 19 в. и нач. 20 в. Кишинев, 1980. Маруневич, М. В. Поселения, жилища и усадьба гагаузов Южной Бессарабии в 19-нач. 20 в. Кишинев, 1980.
- 10 Будак, И. Г. Развитие капитализма в сельском хозяйстве Бессарабии в пореформенный период. Кишинев, 1954. Анципов, И. А. Аграрные отношения на юге Бессарабии /1812-1870 гг/, Кишинев, 1978. Гросул, Я.С., Будак, И. Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии /1861-1901/, Кишинев, 1958.
- 11 Хаджиниколова, Е. Болгарските преселници в Южните области на Русия /1856-1877/, С. 1987.
- 12 Листая летопись дружбы. Кишинев, 1969. Поглубко, К. А. Весна освобождения. Кишинев, 1979. Съшият. Из истории болгаро-русских культурных связей 40-70-х гг XIX в. Кишинев, 1972.

- 13 Хаджиниколова, Е. Болгарските преселници...
- 14 Пак там.
- 15 Маруневич, М. В., Курогло, С. С. Социалистическите преобразования.
- 16 Генчев, Н. Болгарската национална просвета и Русия след Кримската война. Год. на СУ "Кл. Охридски", С., 1975, Ч.1, № 3. Поглубко, К. А. В борба квалось братство. Кишинев, 1975. Съшият. За да бъдат полезни на народа си. С., 1976 .
- 17 Бъчварова, Н. Възпитаници на южноруските училища и развитието на научните знания в България през 19 в. С. 1989.
- 18 Хаджиниколова, Е. Болгарските преселници ...
- 19 Бачинский, А. Д. Центральное Болгарское училище в Комрате. - В: Труд. Одес. Гос. Унив. Серия истор. наук. Одесса, 1962, Т. 152, вып.9.
- 20 Хаджиниколова, Е. Болгарските преселници ...
- 21 Бъчварова, Н. Пост. съч. Иванов, Ю. И. Создание Южнославянского пансиона в Николаеве. - В: Балк. исслед., 1980 № 6. Сохан, П. С. Очерки истории украинско-болгарских связей. Киев, 1976. Степанов, Л. И. Вклада России в подготовку болгарской интеллигенции в 50-70-е гг 19 в. Кишинев, 1981. Съшият. Культурные связи с Болгарией в политике России после Крымской войны. 100-летие освобождения Болгарии от османского ига /1878-1978/. М. 1978. Поглубко, К. А. За да бъдат полезни на народа си.
- 22 Иванов, Ю. И. Пост. ст. Поглубко, К. А. Очерки истории болгаро-русских революционных связей 60-70-е гг 19 в. М. 1972. Съшият. Революционные волнения среди болгар, обучавшихся в Николаевском пансионе 60-70-е годы XIX в. Славяне и Россия. М. 1972.
- 23 Генов, П. Славянските комитети в Русия и българското освободително дело /1858-1878/, С. 1988. Зубанов, Ив. Д. Болгары юга России и национальное болгарское возрождения 50-70-гг 19 века. Кишинев, 1981. Митев, И. Бесарабските българи и освобождението на България. - Ист. преглед, 1967, № 1. Гурбанов, М. Бесарабските българи - активни участници в Българското Опълчение. - Воен. ист. сб, 1965, № 58-60. Поглубко, К. А. Бесарабия и Руско-турската война /1877-1878/. Освобождението на България. - Ист. преглед, 1977, № 5-6. Съшият. Село Задунаевка по времето на Христо Ботев. - Векове, 1976, № 3.